

DOI 10.33111/vz_kneu.43.26.02.07.047.053
ISSN printed: 2415-850X; online: 2415-8518
УДК: 316.42:330.59:355.01
JEL: D63, O17, P36, J21

Горбова Юлія Сергіївна

кандидат соціологічних наук,
директор Інституту соціологічних досліджень
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана, м. Київ, Україна,
e-mail: horbova.yuliia@kneu.edu.ua
ORCID: 0000-0001-6686-0546

Горбов Владислав Володимирович

кандидат соціологічних наук, доцент
доцент кафедри соціології,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана, м. Київ, Україна,
e-mail: horbov.vladyslav@kneu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-4142-1146

Чайка Віктор Григорович

магістр соціології,
асистент кафедри соціології
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана, м. Київ, Україна
e-mail: chaika.viktor@kneu.edu.ua,
ORCID: 0009-0006-2343-3660

**ЕКОНОМІКА ВИЖИВАННЯ
НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ:
АДАПТАЦІЙНІ ПРАКТИКИ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ**

Horbova Yuliia

PhD in Sociology,
Director of the Institute of Sociological Research,
KNEU named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine
e-mail: horbova.yuliia@kneu.edu.ua
ORCID: 0000-0001-6686-0546

Horbov Vladyslav

PhD in Sociology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Sociology,
KNEU named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine,
e-mail: horbov.vladyslav@kneu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-4142-1146

THE SURVIVAL ECONOMY IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE: POPULATION ADAPTATION PRACTICES UNDER CONDITIONS OF WAR

Анотація. Повномасштабна російсько-українська війна спричинила глибокі соціально-економічні трансформації на тимчасово окупованих територіях України, де поряд із руйнуванням виробничого потенціалу відбувається формування нових моделей економічної взаємодії, адаптації та повсякденного виживання населення. На відміну від територій, що перебувають під контролем України, економічні процеси на тимчасово окупованих територіях визначаються не лише впливом воєнних дій, а й тривалою інституційною перебудовою, адміністративними обмеженнями, трансформацією ринку праці та зміною механізмів доступу до матеріальних ресурсів. У цих умовах економічна поведінка населення дедалі менше визначається ринковими механізмами та дедалі більше залежить від неформальних практик, зовнішніх джерел підтримки й нових інституційних правил, що формуються в умовах окупації. Метою статті є виявлення та осмислення динаміки змін економічного становища населення тимчасово окупованих територій України у 2023–2026 рр., а також у визначенні трансформацій економічної поведінки та адаптаційних практик домогосподарств, що формуються в умовах тривалої нестабільності, обмеженості ресурсів і деформації ринкових механізмів. Теоретико-емпіричною основою дослідження стали результати хвильового соціологічного дослідження, реалізованого дослідницькою компанією «Active Group» упродовж 2023–2026 рр. Емпіричний матеріал сформовано на основі серії глибинних напівструктурованих інтерв'ю з мешканцями тимчасово окупованих територій, що дозволило простежити динаміку економічних процесів та зміну моделей економічної поведінки у часовій перспективі. Результати дослідження свідчать, що економічна система тимчасово окупованих територій пройшла еволюцію від фази первинного економічного шоку до відносно стабілізованої моделі економіки виживання, яка функціонує в умовах тривалих інституційних обмежень. Встановлено стаке зростання інфляційного тиску, поглиблення розриву між доходами та вартістю життя, деградацію виробничої бази, звуження можливостей офіційної зайнятості та посилення ролі неформального сектору економіки. Зафіксовано трансформацію економічної поведінки населення, що проявляється у поширенні ситуативних стратегій виживання, уникненні офіційного працевлаштування, зміні моделей споживання, використанні неформальних механізмів отримання доходів та зростанні залежності від адміністративних структур і зовнішніх ресурсів. Показано, що тривала інституційна перебудова економічного середовища супроводжується поглибленням соціально-економічної нерівності та формуванням поляризованої структури економічного простору, у межах якої доступ до ресурсів дедалі більше визначається рівнем інтегрованості населення у нові інституційні порядки. Отримані результати дозволяють розглядати економіку тимчасово окупованих територій не лише як сукупність кризових економічних явищ, а як специфічну соціальну систему, у межах якої трансформуються механізми економічної адаптації, практики повсякденного життя та моделі соціальної стратифікації.

Ключові слова: адаптаційні практики; глибинні інтерв'ю; економіка виживання; економічна поведінка; політичні конфлікти; соціальна структура суспільства; соціально-економічна нерівність; тимчасово окуповані території.

Abstract. The full-scale Russian-Ukrainian war has triggered profound socio-economic transformations in the temporarily occupied territories of Ukraine, where the destruction of productive capacity has been accompanied by the emergence of new patterns of economic interaction, adaptation, and everyday survival. Unlike the territories remaining under the control of the Ukrainian government, economic processes in the temporarily occupied territories are shaped not only by the direct consequences of military actions but also by prolonged institutional restructuring, administrative restrictions, labour market transformation, and changing mechanisms of access to material resources. Under these conditions, the economic behaviour of the population is increasingly determined not by market mechanisms but by informal practices, external sources of support, and newly established institutional rules operating under the conditions of occupation. The purpose of this study is to identify and conceptualise the dynamics of changes in the economic situation of the population residing in the temporarily occupied territories of Ukraine between 2023 and 2026, as well as to analyse the transformation of economic behaviour and household adaptation practices that have emerged under conditions of prolonged instability, resource scarcity, and the deformation of market mechanisms. The theoretical and empirical foundation of the research is based on the results of a longitudinal sociological study conducted by the research company Active Group during 2023–2026. The empirical evidence was obtained through a series of in-depth semi-structured interviews with residents of the temporarily occupied territories, making it possible to trace the dynamics of economic processes and changes in patterns of economic behaviour over time. The findings demonstrate that the economic system of the temporarily occupied territories has evolved from a phase of initial economic shock to a relatively stabilised survival economy operating under persistent institutional constraints. The study identifies sustained inflationary pressure, a widening gap between household incomes and the cost of living, the degradation of the productive base, shrinking opportunities for formal employment, and the increasing importance of the informal economy. At the same time, the transformation of the population's economic behaviour is reflected in the spread of situational survival strategies, the avoidance of formal employment, changing consumption patterns, the growing use of informal income-generating practices, and increasing dependence on administrative structures and external sources of support. The study further demonstrates that prolonged institutional restructuring of the economic environment has contributed to deepening socio-economic inequality and the emergence of a polarised economic structure in which access to resources is increasingly determined by the degree of individuals' integration into newly established institutional arrangements. The findings suggest that the economy of the temporarily occupied territories should be understood not merely as a collection of crisis-induced economic phenomena but as a distinct social system in which the mechanisms of economic adaptation, everyday practices, and patterns of social stratification undergo profound transformation.

Keywords: adaptation practices; economic behaviour; in-depth interviews; political conflicts; social structure of society; socio-economic inequality; survival economy; temporarily occupied territories.

Постановка проблеми. У межах сучасного соціально-економічного наукового дискурсу актуалізується нова й наразі недостатньо досліджена проблематика, пов'язана з необхідністю осмислення специфіки трансформацій економічного життя населення тимчасово окупованих територій України в умовах тривалої війни та інституційної перебудови. Сучасні економічні процеси на цих територіях формуються під впливом інфляційного тиску, деіндустріалізації, скорочення ринку праці, посилення адміністративного контролю та безпекових ризиків. Унаслідок цього відбувається не лише зниження рівня життя населення, а й трансформація базових економічних практик — від моделей зайнятості до стратегій споживання, виживання та адаптації.

Наукове розуміння цих процесів залишається фрагментарним, оскільки недостатньо дослідженими є механізми функціонування економіки в умовах окупаційного режиму, поєднання формальних і неформальних практик, а також формування нових моделей соціально-економічної нерівності. Тому в межах цієї наукової розвідки ми зосередимося на комплексному соціологічному аналізі економічних трансформацій на тимчасово окупованих територіях як процесу, що поєднує структурні зміни економіки, адаптаційні стратегії населення та трансформацію доступу до ресурсів в умовах війни й окупації.

Аналіз досліджень і публікацій свідчить про зростання уваги до проблем трансформації економічних і соціальних процесів у контексті збройних конфліктів, однак специфіка функціонування економіки на тимчасово окупованих територіях залишається недостатньо розкритою в межах соціологічного дискурсу. Значна частина робіт зосереджена на макрорівневому аналізі впливу війни на економічний розвиток, бідність і нерівність. Зокрема, у дослідженнях Р. Collier, Р. Justino і С. Blattman обґрунтовується, що збройні конфлікти призводять до руйнування виробничих систем, дестабілізації ринку праці та зростання соціально-економічної нерівності [1, 2, 3]. Підкреслюється, що економічні трансформації в умовах війни мають не лише руйнівний, а й структурно перетворювальний характер, формуючи нові моделі економічної поведінки населення.

Важливим напрямом досліджень є й аналіз неформальної економіки як ключового механізму адаптації в умовах обмеженого доступу до офіційних економічних інститутів. Концептуальні підходи К. Hart і Н. de Soto дозволяють інтерпретувати поширення «тіньових» та напівлегальних практик як відповідь населення на інституційні обмеження та надмірне регулювання [4, 5]. Подальший розвиток цієї проблематики представлений у працях А. Portes, та М. Castells, де неформальна економіка розглядається як структурний компонент сучасних соціально-економічних систем, що особливо актуалізується в умовах криз і конфліктів [6]. На нашу думку, у контексті аналізу соціально-економічної нерівності важливе значення мають теоретичні напрацювання Р. Bourdieu, який розглядає нерівність через призму доступу до різних форм капіталу, а також Г. Standing, що вводить поняття прекаріату як соціальної групи з нестабільними умовами зайнятості та обмеженими можливостями соціальної мобільності [7, 8]. Ці підходи дозволяють глибше осмислити процеси стратифікації, що виникають у специфічних умовах окупації, де доступ до ресурсів визначається, як економічними так і політичними та інституційними чинниками.

Окремий пласт досліджень присвячений повсякденним практикам населення в умовах кризи. У працях М. de Certeau і Н. Lefebvre повсякденність розглядається як простір, у якому відбувається адаптація індивідів до структурних обмежень через формування ситуативних стратегій виживання [9, 10]. Водночас сучасні емпіричні дослідження, проведені міжнародними організаціями, зокрема World Bank, UNDP та International Organization for Migration, фіксують суттєве погіршення соціально-економічних умов в Україні внаслідок повномасштабної війни, зокрема зниження рівня доходів, зростання безробіття та посилення вразливості населення [11, 12]. Однак ці дослідження здебільшого орієнтовані на загальнонаціональний рівень або на внутрішньо переміщених осіб, що обмежує можливості їх застосування для аналізу ситуації на тимчасово окупованих територіях.

Отже, попри наявність значного теоретичного та емпіричного доробку у сфері дослідження економічних наслідків війни, неформальної економіки та соціальної нерівності, залишається недостатньо розробленим питання комплексного аналізу економічних трансформацій на тимчасово окупованих територіях України. Зокрема, потребує подальшого дослідження поєднання інституційних обмежень, неформальних економічних практик і поведінкових стратегій населення як взаємопов'язаних елементів формування економіки виживання в умовах окупації.

Метою дослідження є виявлення та осмислення динаміки змін економічного становища населення тимчасово окупованих територій України у 2023–2026 рр., а також у визначенні трансформацій економічної поведінки та адаптаційних практик домогосподарств, що формуються в умовах тривалої нестабільності, обмеженості ресурсів і деформації ринкових механізмів.

Методика дослідження. Теоретико-емпіричне осмислення заявленої проблематики базується на результатах соціологічного дослідження, реалізованого дослідницькою компанією «Active Group» за участю авторів упродовж 2023–2026 рр. [13–16]. Дослідження має хвильову структуру та охоплює п'ять етапів збору емпіричних даних, що створює можливість відстеження змін у повсякденних практиках, досвіді та економічній поведінці населення тимчасово окупованих територій у динаміці. Кожна хвиля включала від 80 до 100 респондентів, що забезпечує достатній рівень насиченості даних для виявлення стійких тенденцій і повторюваних смислових конструкцій.

Для отримання пояснювальної емпіричної інформації застосовано метод глибинних напівструктурованих інтерв'ю із використанням заздалегідь розробленого гайду, який дозволив поєднати логіку дослідницького дизайну з відкритістю до індивідуальних інтерпретацій респондентів. Обробка емпіричного матеріалу здійснювалася із застосуванням тематичного аналізу, що передбачає послідовне кодування текстових даних, їх узагальнення та виокремлення ключових змістових ліній. Особлива увага приділялася міжхвильовому порівнянню, що дозволило зафіксувати не лише поточні характеристики економічного становища респондентів, але й простежити зміну моделей економічної поведінки та адаптації у часовій перспективі. Такий підхід забезпечує можливість інтерпретації економічних процесів як динамічного явища, що формується під впливом тривалих обмежень, інституційної невизначеності та трансформації соціально-економічного середовища. В межах представленої роботи будуть використані цитати інформантів для підтвердження наукових висновків та аргументів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз результатів глибинних інтерв'ю з мешканцями тимчасово окупованих територій України (ТОТ), отриманих у межах першої хвилі дослідження (2023 р.), засвідчує формування стану різкого економічного шоку, що супроводжується дестабілізацією базових механізмів забезпечення повсякденного життя. Економічна ситуація характеризується поєднанням інфляційного тиску, зниженням реальних доходів та порушенням звичних моделей зайнятості, що в сукупності формує середовище високої економічної невизначеності.

Однією з ключових проблем, що фіксується респондентами, є стрімке зростання цін на продукти харчування при одночасному погіршенні їх якості, що

безпосередньо впливає на рівень базового споживання (*«Високі ціни на продукти, їх погана якість»; «Ціни зростають просто жах. Катастрофа»*). Наявність товарів на ринку не зникає повністю, однак їх доступність істотно обмежується ціновим фактором (*«Привозять. Ціни космічні, але привозять. У перекупів також є. Ціна тільки проблема»*). Така ситуація свідчить про виникнення деформованої моделі ринку, в якій фізична наявність товарів не гарантує їх економічної досяжності для населення.

Паралельно з інфляційними процесами фіксується нестабільність та непередбачуваність доходів, що проявляється у затримках виплат і невідповідності обіцяних та фактичних сум (*«Затримки. Раніше стабільно було. Зараз ні. То дали то не дали. Обіцяли одну суму, дали менше»*). Навіть за умов надання фінансової допомоги її обсяг не забезпечує покриття базових потреб (*«Ці 10.000, які вони платять... цього на тиждень не вистачить»*). У поєднанні зі зростанням цін це призводить до різкого падіння купівельної спроможності, що респонденти оцінюють як кратне зниження рівня життя у порівнянні з довоєнним періодом (*«Якщо порівнювати... наш дохід зараз нижче в 4 рази, ніж раніше»*).

Важливим елементом економічної дестабілізації є також зміни на ринку праці, які проявляються у зниженні рівня оплати праці та обмеженні можливостей зайнятості. Респонденти зазначають домінування низькооплачуваної роботи та відсутність стабільних джерел доходу (*«багато хто скаржиться, що низькооплачувана робота... В основному маленькі ставки»*), що свідчить про звуження можливостей економічної самореалізації та переходу значної частини населення до режиму вимушеної економії. Окремо фіксується й процес згортання локальної підприємницької активності, що проявляється у припиненні діяльності малого бізнесу та фактичному зникненні частини торговельної інфраструктури (*«Просто припинили свою діяльність... Залишились голі стіни»*). Це вказує на руйнування локальних економічних екосистем та втрату важливих джерел зайнятості, що додатково посилює загальний рівень економічної нестабільності.

Отже, економічна ситуація на тимчасово окупованих територіях у 2023 р. характеризується як фаза первинної дестабілізації, що поєднує інфляційний тиск, різке зниження доходів, деградацію ринку праці та згортання підприємницької діяльності. У цих умовах формується початковий контур економіки виживання, в межах якої ключовими стають не стратегії розвитку чи накопичення, а забезпечення базового рівня споживання та адаптація до обмежених ресурсів.

У 2024 р. економічна ситуація на ТОТ набуває більш структурованого, але стійко негативного характеру, що свідчить про перехід від фази первинного шоку до стану часткової стабілізації в умовах обмежених ресурсів. Якщо у 2023 р. домінувала дезорганізація економічних процесів, то у 2024 р. формується відносно впорядкована, але об'єктивно звужена економічна реальність, у якій ключові дисбаланси не лише зберігаються, а й інституціоналізуються. Так, однією з визначальних характеристик цього періоду є закріплення розриву між рівнем цін і доходів населення, що сприймається як системна проблема повсякденного існування (*«Ціни високі, а зарплата маленька»; «Грошей не вистачає... Тут ціни високі дуже»*). Попри певну стабілізацію виплат і відсутність затримок (*«Затримок немає»*), їхній обсяг не забезпечує можливості виходу за межі базового споживання (*«Зарплатні вистачає на просте існування, не заощаджуєш. Але вистачає»*).

Паралельно з цим відбувається подальше звуження ринку праці, (*«Сильно зменшилась кількість робочих місць»*), і структурна деформація зайнятості, де переважають окремі сектори, пов'язані з окупаційною економікою (*«В основному підприємства не працюють, крім військових»*). Водночас фіксується дефіцит робочої сили, зокрема чоловіків (*«Не вистачає людей робочих, хлопців»*). Важливою ознакою трансформації економічної поведінки населення стає пошук альтернативних стратегій споживання, зокрема просторове переміщення для здійснення покупок. Респонденти відзначають практику виїзду до прикордонних регіонів російської федерації з метою придбання товарів за нижчими цінами (*«Їдуть в РФ за покупками... Ціни на продукти на порядок вище ніж в РФ»*). Окремо фіксується погіршення доступу до базових послуг і товарів, що виходить за межі суто економічних показників і впливає на якість життя населення (*«ліки та медицина недоступні... Навіть продукти придбати проблемно інколи»*). Отже, економічні труднощі інтегруються з інфраструктурними обмеженнями, формуючи комплексний характер депривації.

Подальший аналіз емпіричних даних, зокрема за травень 2024 р., демонструє поглиблення виявлених раніше тенденцій та їх перехід у більш складну, структурно диференційовану фазу. Економічна ситуація не лише зберігає ознаки нестабільності, але й набуває рис системної деформації, що проявляється у поєднанні інфляційного тиску, інституційних обмежень та посилення соціально-економічної нерівності.

Однією з ключових характеристик цього періоду є інтенсифікація інфляційних процесів, які випереджають зростання доходів і фактично нівелюють ефект будь-яких виплат або індексацій (*«Інфляція дійсно стартовує в 2 рази»; «набагато більше інфляція, ніж індексація»*). У результаті відбувається подальше зниження реальної купівельної спроможності населення, що супроводжується відчуттям загального погіршення рівня життя (*«Жити людям гірше стало»*). До того ж зберігається проблема низьких доходів і нестабільності виплат (*«Грошей немає, затримки постійно з виплатами. Зарплати маленькі»*), що поглиблює залежність домогосподарств від ситуативних джерел доходу.

Відбувається ускладнення ситуації на ринку праці, що проявляється у парадоксальному поєднанні дефіциту робочої сили та низької економічної активності населення (*«Зарплати низькі, люди не працюють. Ми людей не можемо найняти»*). У цьому контексті можемо підкреслити, що економічні стимули до праці втрачають ефективність, а трудова поведінка дедалі більше визначається позаекономічними чинниками. Додатковим фактором дестабілізації виступає зростання диференціації доходів між окремими групами населення, зокрема між військовими та працівниками бюджетної сфери (*«багато є військових, які отримують зарплату вище»*), а також між мешканцями тимчасово окупованих територій і регіонами росії (*«нерівність... не в краший для нас бік»*).

Окрему увагу привертає трансформація підприємницького середовища, яке перебуває під жорстким адміністративним контролем і фактично інтегрується у систему окупаційної економіки (*«Бізнес весь під солдатами РФ... свій відкривати не можеш»*). У таких обставинах ведення підприємницької діяльності вимагає проходження процедур легітимації в межах нових інституційних правил, що обмежує доступ до економічної активності та сприяє витісненню незалежних економічних агентів. Водночас у цьому періоді фіксується розвиток окре-

мих елементів цифрової інфраструктури, зокрема активне використання безготівкових розрахунків і систем швидких переказів (*«онлайн-платежі... ходить безготівка, дуже зручно»*). Це свідчить про часткову модернізацію окремих сегментів економічного середовища, яка, однак, не компенсує загального звуження економічних можливостей і функціонує в межах обмеженого та контролюваного простору. Додатковим фактором, що впливає на економічну активність, є зміна поведінкових практик населення, пов'язана з безпековими ризиками (*«Люди стараються менше на вулицях бут і бізнесу недобре від такого»*). Скорочення фізичної присутності у публічному просторі призводить до зниження споживчої активності та погіршення умов функціонування локального бізнесу.

У 2025 р. економічна ситуація на ТОТ демонструє перехід до більш жорстко структурованої моделі функціонування, в якій ключові економічні процеси дедалі більше визначаються інституційними обмеженнями, адміністративним контролем та звуженням можливостей легальної економічної діяльності. Якщо попередні періоди характеризувалися нестабільністю та адаптацією до нових умов, то у 2025 р. відбувається закріплення деформованої економічної системи, в межах якої значна частина економічної активності витісняється у неформальний або напівлегальний сектор.

Однією з ключових ознак цього етапу є ускладнення доступу до офіційних економічних практик та розширення «сірих» схем ведення діяльності (*«це зараз досить складна схема... вони дуже сірі, напругу працювати неможна»*). У такому випадку прямі економічні взаємодії обмежуються або регулюються таким чином, що значна частина економічних операцій переміщується у зону неформальних відносин.

Паралельно відбувається подальша деградація виробничої та індустріальної бази, що проявляється у фактичному припиненні діяльності ключових підприємств (*«Всі шахти завалені»; «непрацюючі підприємства»*), а також у скороченні кількості робочих місць (*«Кількість робочих місць зменшилась»*). Це призводить до системного звуження можливостей офіційної зайнятості та посилення залежності населення від альтернативних джерел доходу, які, як правило, мають нестабільний і обмежений характер. Водночас спостерігається зростання ролі зовнішніх ресурсних вливань, які подаються як елемент підтримки населення (*«приїжджають представники... дають якісь незначні подарунки»; «привозять продукти, будівельні матеріали»*). Однак такі практики мають фрагментарний і несистемний характер, не створюючи умов для сталого економічного розвитку, а радше формуючи залежність від зовнішньої допомоги як компенсаторного механізму. Окремо фіксується ускладнення доступу до соціальних виплат, зокрема пенсій, що пов'язано з процедурою ідентифікації (*«Пенсії отримують ті, хто пройшов ідентифікацію... але все менше і менше»*).

Рівень доходів населення залишається критично низьким і не відповідає навіть мінімальним витратам на життя (*«Платять копійки... не вистачає навіть на оренду квартири»*), що вказує на подальше поглиблення розриву між доходами та вартістю життя. У таких умовах економічна поведінка населення дедалі більше орієнтується на виживання, а можливості накопичення чи покращення матеріального становища практично відсутні.

У 2026 р. економічна ситуація на ТОТ демонструє подальше поглиблення кризових тенденцій та їх інституційне закріплення. Якщо у попередні періоди

спостерігалася трансформація економічних практик і поступове звуження можливостей, то на цьому етапі фіксується стабілізація моделі економіки обмеженого виживання, що супроводжується посиленням соціальної диференціації та зростанням примусових чинників, які безпосередньо впливають на трудову та економічну поведінку населення.

Ключовою характеристикою є подальше зниження реального рівня життя на тлі стагнації доходів і зростання цін (*«зарплата лишилась така ж а ціни ростуть»*; *«якщо порівняти початок 2022 року, стало гірше»*). Відсутність адекватної компенсації інфляційних процесів призводить до системного звуження споживчих можливостей, коли забезпечення базових потреб ще залишається можливим, однак доступ до ширшого спектра товарів і послуг суттєво обмежується (*«на продукти мінімально завжди є, але на щось більш дороге розраховувати не варто»*). У крайніх випадках це трансформується у практики вимушеного обміну та розпродажу майна як способу підтримання життєзабезпечення (*«Люди попродавали побутову техніку... міняють їх на потрібні речі»*).

Ринок праці зазнає подальшої деформації, що проявляється як у скороченні можливостей зайнятості (*«молодь дуже часто не може знайти роботу»*), так і в зміні мотиваційних установок щодо офіційного працевлаштування. Зокрема, поширюється практика уникнення формальної зайнятості через ризики мобілізації (*«чоловіки не хочуть офіційно влаштовуватись. Офіційна робота — це відразу військомат»*), що свідчить про прямий вплив безпекових факторів на економічну поведінку.

Соціально-економічна структура дедалі більше набуває поляризованого характеру. З одного боку, формується група осіб, які отримують відносні переваги завдяки співпраці з окупаційними структурами (*«є такі, хто стали жити краще... колаборанти живуть добре»*), з другого — більшість населення стикається з погіршенням умов життя (*«ті, хто не зрадили... у них, звісно, туга»*). Така диференціація не лише відображає економічну нерівність, а й має виразний соціально-політичний вимір.

У підсумку, економічна ситуація у 2026 р. характеризується закріпленням кризової моделі розвитку, що поєднує стагнацію доходів, інфляційний тиск, деіндустріалізацію, монополізацію ринку та посилення примусових факторів впливу на економічну поведінку населення. У порівнянні з попередніми періодами відбувається не лише поглиблення негативних тенденцій, але й їхня інституціоналізація, що формує стійку модель економіки обмежених можливостей і зростаючої соціальної нерівності.

Дискусія. Трансформація економічного життя населення тимчасово окупованих територій України демонструє поступовий перехід від фази кризової де-стабілізації до формування стабілізованої моделі економіки виживання, у межах якої ключову роль відіграють не ринкові механізми, а інституційні обмеження, неформальні практики та адміністративний контроль. Дискусійними залишаються питання співвідношення адаптації та вимушеного пристосування населення до окупаційної економіки, меж поширення неформального сектору як механізму виживання, а також впливу тривалої деформації ринку праці на майбутню соціальну структуру регіону. Окремого осмислення потребує проблема поглиблення соціально-економічної нерівності, за якої доступ до ресурсів і мо-

жливостей дедалі більше визначається ступенем інтегрованості у нові інституційні порядки та залежністю від зовнішніх адміністративних структур.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє констатувати, що економічне життя населення тимчасово окупованих територій України зазнає системної трансформації під впливом тривалого воєнного контексту та інституційної перебудови, що охоплює як матеріально-економічний, так і поведінковий та соціальний рівні. Війна змінює не лише зовнішні умови господарювання, а й базові механізми економічної адаптації, формуючи нову логіку повсякденного функціонування, орієнтовану передусім на забезпечення базових потреб і виживання в умовах обмежених ресурсів.

Динаміка економічного становища демонструє послідовний перехід від фази первинної дестабілізації до стану хронічно обмеженої економічної рівноваги, що характеризується поєднанням інфляційного тиску, стагнації доходів і звуження можливостей зайнятості. Упродовж 2023–2026 рр. відбувається закріплення моделі економіки виживання, в межах якої забезпечення базового рівня споживання стає головною метою економічної поведінки, а горизонти фінансового планування суттєво звужуються. Втрата стабільних джерел доходу, скорочення виробничої бази та деформація ринку праці супроводжуються переходом до ситуативних і короткострокових стратегій економічної діяльності.

У цих умовах трансформуються моделі економічної поведінки населення, що проявляється у поширенні неформальних і напівлегальних практик, уникненні офіційної зайнятості, зміні споживчих стратегій і використанні альтернативних механізмів забезпечення базових потреб. Посилення інституційного контролю та безпекових ризиків безпосередньо впливає на трудову активність, обмежуючи економічну участь окремих соціальних груп і формуючи нові поведінкові обмеження.

Паралельно відбувається поглиблення соціально-економічної диференціації, що набуває виразного структурного характеру. Доступ до ресурсів, рівень доходів і можливості економічної активності дедалі більше визначаються не лише ринковими факторами, а й ступенем включеності у нові інституційні порядки. У результаті формується поляризована модель економічного простору, в якій співіснують практики виживання більшості населення та відносно стабільні моделі економічного функціонування окремих груп.

Отже, трансформації економічного життя населення тимчасово окупованих територій відображають процес адаптації до тривалої кризи, що супроводжується одночасним звуженням економічних можливостей, деформацією ринкових механізмів та переорієнтацією на неформальні й компенсаторні практики. Виявлені тенденції свідчать про формування стійкої моделі економіки обмежених можливостей, у якій ключову роль відіграють механізми виживання, а економічна поведінка набуває рис прагматичності, ситуативності і залежності від зовнішніх та адміністративних чинників.

Література

1. Collier, P. (2003). *Breaking the conflict trap: Civil war and development policy*. World Bank Publications. <https://doi.org/10.1596/0-8213-5481-7>

2. Justino, P. (2012). War and poverty. *World Bank Research Observer*, 27(2), 220–244. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/wbro/lks011>
3. Blattman, C., & Miguel, E. (2010). Civil war. *Journal of Economic Literature*, 48(1), 3–57. American Economic Association. <https://doi.org/10.1257/jel.48.1.3>
4. Hart, K. (1973). Informal income opportunities and urban employment in Ghana. *The Journal of Modern African Studies*, 11(1), 61–89. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/S0022278X00008089>
5. De Soto, H. (1989). *The other path: The invisible revolution in the Third World*. Harper & Row. https://www.academia.edu/144310194/The_Other_Path_by_Hernando_De_Soto
6. Portes, A., Castells, M., & Benton, L. A. (1989). *The informal economy: Studies in advanced and less developed countries*. https://www.researchgate.net/publication/287816999_The_Informal_Economy
7. Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* https://www.ucg.ac.me/skladiste/blog_9155/objava_66783/fajlovi/Bourdieu%20The%20Forms%20of%20Capital%201.pdf
8. Standing, G. (2011). *The precariat: The new dangerous class*. Bloomsbury Academic. https://www.researchgate.net/publication/256485856_Guy_Standing_2011_The_Precariat_The_New_Dangerous_Class_London_Bloomsbury_Academic_1999_pp_198_pbk#fullTextFileContent
9. De Certeau, M. (1984). *The practice of everyday life*. University of California Press. https://monoskop.org/images/2/2a/De_Certeau_Michel_The_Practice_of_Everyday_Life.pdf
10. Lefebvre, H. (1991). *Critique of everyday life* (Vol. 1). Verso. <https://chisineu.wordpress.com/wp-content/uploads/2012/08/lefebvre-henri-the-critique-of-everyday-life-vol-1.pdf>
11. World Bank. (2023). *Ukraine rapid damage and needs assessment: February 2022 – February 2023*. World Bank Group. <https://documents.worldbank.org>
12. United Nations Development Programme (UNDP). (2023). *Human development report: Ukraine*. UNDP. <https://hdr.undp.org>
13. Настрої жителів тимчасово окупованих територій України/Sentiments of the residents living in the temporarily occupied territories of Ukraine (2023) <https://activegroup.com.ua/2023/12/20/nastroi-zhiveliv-timchasovo-okupovanix-teritorij/>
14. Настрої жителів тимчасово окупованих територій України/Sentiments of the residents living in the temporarily occupied territories of Ukraine. (2024) <https://activegroup.com.ua/2024/02/01/nastroi-zhiveliv-timchasovo-okupovanix-teritorij-ukraini-sentiments-of-the-residents-living-in-the-temporarily-occupied-territories-of-ukraine/>
15. Настрої жителів тимчасово окупованих територій України/Sentiments of the residents living in the temporarily occupied territories of Ukraine.(2024) <https://activegroup.com.ua/2024/05/06/nastro%d1%97-zhiveliv-timchasovo-okupovanix-teritorij-ukra%d1%97ni-sentiments-of-the-residents-living-in-the-temporarily-occupied-territories-of-ukraine/>
16. Звіт за результатами комплексного дослідження стану суспільства на тимчасово окупованих територіях (2025) <https://activegroup.com.ua/2025/03/26/zvit-za-rezultatami-kompleksnogo-doslidzhennya-stanu-suspilstva-na-timchasovo-okupovanix-teritoriyax/>

References

1. Collier, P. (2003). Breaking the conflict trap: Civil war and development policy. World Bank Publications. <https://doi.org/10.1596/0-8213-5481-7>
2. Justino, P. (2012). War and poverty. World Bank Research Observer, 27(2), 220–244. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/wbro/lks011>
3. Blattman, C., & Miguel, E. (2010). Civil war. Journal of Economic Literature, 48(1), 3–57. American Economic Association. <https://doi.org/10.1257/jel.48.1.3>
4. Hart, K. (1973). Informal income opportunities and urban employment in Ghana. The Journal of Modern African Studies, 11(1), 61–89. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/S0022278X00008089>
5. De Soto, H. (1989). The other path: The invisible revolution in the Third World. Harper & Row. https://www.academia.edu/144310194/The_Other_Path_by_Hernando_De_Soto
6. Portes, A., Castells, M., & Benton, L. A. (1989). The informal economy: Studies in advanced and less developed countries. https://www.researchgate.net/publication/287816999_The_Informal_Economy
7. Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), Handbook of theory and research for the sociology of education. https://www.ucg.ac.me/skladiste/blog_9155/objava_66783/fajlovi/Bourdieu%20The%20Forms%20of%20Capital%201_.pdf
8. Standing, G. (2011). The precariat: The new dangerous class. Bloomsbury Academic. https://www.researchgate.net/publication/256485856_Guy_Standing_2011_The_Precariat_The_New_Dangerous_Class_London_Bloomsbury_Academic_1999_pp_198_pbk#fullTextFileContent
9. De Certeau, M. (1984). The practice of everyday life. University of California Press. https://monoskop.org/images/2/2a/De_Certeau_Michel_The_Practice_of_Everyday_Life.pdf
10. Lefebvre, H. (1991). Critique of everyday life (Vol. 1). Verso. <https://chisineu.wordpress.com/wp-content/uploads/2012/08/lefebvre-henri-the-critique-of-everyday-life-vol-1.pdf>
11. World Bank. (2023). Ukraine rapid damage and needs assessment: February 2022 — February 2023. World Bank Group. <https://documents.worldbank.org>
12. United Nations Development Programme (UNDP). (2023). Human development report: Ukraine. UNDP. <https://hdr.undp.org>
13. Active Group. (2023). Sentiments of the residents living in the temporarily occupied territories of Ukraine. <https://activegroup.com.ua/2023/12/20/nastroi-zhiteliv-timchasovo-okupovanix-teritorij/>
14. Active Group. (2024). Sentiments of the residents living in the temporarily occupied territories of Ukraine. <https://activegroup.com.ua/2024/02/01/nastroi-zhiteliv-timchasovo-okupovanix-teritorij-ukraini-sentiments-of-the-residents-living-in-the-temporarily-occupied-territories-of-ukraine/>
15. Active Group. (2024). Sentiments of the residents living in the temporarily occupied territories of Ukraine. <https://activegroup.com.ua/2024/05/06/nastro%d1%97-zhiteliv-timchasovo-okupovanix-teritorij-ukra%d1%97ni-sentiments-of-the-residents-living-in-the-temporarily-occupied-territories-of-ukraine/>
16. Active Group. (2025). Report on the results of a comprehensive study of the condition of society in the temporarily occupied territories. <https://activegroup.com.ua/2025/03/26/zvit-za-rezultatami-kompleksnogo-doslidzhennya-stanu-suspilstva-na-timchasovo-okupovanix-teritoriyax/>

Стаття надійшла 22.12.2025; прийнята до друку 18.03.2026.